

1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI
(93 HARBİ) -VATAN NERESİ?-
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

1-2 KASIM 2018
İSTANBUL

BİLDİRİLERİ

Editörler

Doç. Dr. Fatih M. Sancaktar
Dr. Öğr. Üyesi Ayna Askerođlu Arslan
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Tanrıverdi
Dr. Cezmi Bayram
Dr. Filiz Ferhatođlu
Duygu Demir

TÜRK OCAKLARI İSTANBUL ŞUBESİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ

Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını

YAYIN NU: 24

Yapım: Damla Acar

Grafik-Tasarım: Ceyhun Durmaz

Baskı Yeri-Ayı-Yılı: 2019

Baskı: ŞenYıldız Yayıncılık Hediyeelik Eşya ve Tekstil San ve Tic.Ltd.Şti.
Gümüşsuyu caddesi. Dalgıç İş Merkezi No:3 Kat:1 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 483 47 91 / Faks: 0212 483 48 23

ISBN: 978-605-9443-29-6

93 HARBİ VE BALKAN SAVAŞLAR'ININ İMPARATORLUKTAN ULUS DEVLETE GEÇİŞ SÜRECİNE ETKİLERİ

Doç. Dr. Funda Selçuk Şirin*

Öz

1877-1878 Osmanlı Rus Harbi, Osmanlı İmparatorluğu için oldukça önemli sonuçları olan bir savaştır. Osmanlı ordusunun Kafkasya ve Balkanlar'da almış olduğu mağlubiyet pek çok yönden imparatorlukta sarsıcı etkiler yarattı. Kafkasya ve Balkanlar'dan Anadolu'ya büyük göçler olduğu gibi bu süreçte yaşananlar da hafızalarda derin izler bıraktı.

93 Harbi'nden sonra benzer derecede etkili olan diğer bir olay da Balkan Savaşları oldu. İmparatorluğun varlık sebebi olarak görülen toprakların kaybı, halk ve aydınlar üzerinde travmatik bir etki yarattı. Hem 93 Harbi hem de Balkan Savaşları sonrasında hüznü ve bir o kadar da zor şartlar altında vatan olarak bildikleri toprakları terk ederek göç etmek zorunda kalan insanlar için Anadolu yeni vatan oldu. Her iki savaş sonrasında Anadolu'ya doğru gerçekleşen göç demografik yapıda önemli değişiklikler meydana getirdi.

19. yüzyıl boyunca karşılaşılan uzun süreli savaşlar nedeniyle Anadolu'nun Türk nüfusu devamlı azalma göstermiş, bu durum pek çok açıdan olumsuz etkiler yaratmıştır. 93 Harbi ve Balkan Savaşları'ndan sonra Anadolu'ya göç etmek zorunda bırakılan Müslüman Türk nüfus, hem ekonomik açıdan hem de savaştan insan gücü noktasındaki açığın giderilmesinde önemli bir açılım sağlarken, aynı zamanda imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde homojen bir toplum inşası bağlamında önemli bir katkı da sağladı.

Göç eden insanlar vatan bildikleri toprakları terk ederek kendilerine, acılarına kederlerine kucak açacak olan Anadolu'yu yeni vatan olarak görmeye başladılar. Bu insanların vatan algısı da savaş sonrasında kaotik ortamında şekillendi. Artık Anadolu sığınılacak son kale, Türk'ün öz vatani olarak görülmeye başlandı.

Her iki savaş sonrasında yaşananlar toplumsal hafızada oldukça derin izler bıraktı. Savaşların yarattığı travma, toplum ve aydınlar üzerindeki etkisi özellikle dönem edebiyatına ve basına oldukça canlı bir şekilde yansır. Savaşlar, göç bu süreçte yaşananlar ve Anadolu'nun değişen demografik yapısı, özellikle Balkan Savaşları sonrasında yaşananlara daha farklı ve milliyetçi duygularla bakan bir kuşağın yetişmesine zemin hazırladı.

* Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, fundaselcuksirin@gmail.com

Anahtar Kelimeler: 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi, Göç, Anadolu, Balkan Savaşları, Toplumsal Hafıza

THE IMPACT OF RUSSO-TURKISH WAR AND BALKAN WARS' ON THE TRANSITION PROCESS FROM EMPIRE TO THE NATION-STATE

Abstract

The Russo-Turkish War of 1877-78 has significant consequences for the Ottoman Empire. The defeat of Ottoman troops in Caucasus and the Balkan lands created devastating effects on the Empire in many ways. Vast migrations from Caucasus and the Balkan lands to Anatolia and the experiences through this process engraved deep traces on people's memories.

Another incident which is similar to the effect of the '93 War was the Balkan Wars. The loss of lands which was regarded as a *raison d'être* of Empire created a traumatic effect on the society and the intelligentsia. Anatolia was the new homeland for the people who had to migrate from their own lands under the harsh and saddening circumstances after the Balkan and the '93 Wars. The migration to Anatolia following both wars engendered important changes in the demographic structure.

The Turkish population of Anatolia was constantly decreasing due to long term wars during the 19th century and it generated negative effects in several ways. On the one hand, Muslim-Turk population who were forced to migrate to Anatolia after the '93 War and the Balkan Wars helped to compensate the economy and the manpower for war; on the other hand, it contributed to the establishment of homogeneous society in the process of transition from empire to the nation-state.

Abandoning lands of which they called home, migrated people began to see Anatolia as their new homeland that embracing their sufferings and grief. Their perception of homeland was shaped in the chaotic environment of post-war period. Indeed, Anatolia became a last castle and it began to be seen as a native land of the Turk.

The experiences after these two wars left deep traces in collective memory. Trauma caused by the wars is vividly reflected on the period's literature and press with the impact on society and intelligentsia. Wars, migration, experiences through this process and the changing demography of Anatolia paved the way for a generation who grew with a different and nationalistic approach, particularly after the Balkan Wars.

Key Words: Russo-Turkish War of 1877-78, Migration, Anatolia, Balkan Wars, Collective memory

19. yüzyıl dünya genelinde olduğu gibi Osmanlı içinde büyük değişimlerin yaşandığı bir dönem oldu. Osmanlı Devleti arka arkaya 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, 1853-1856 Kırım Savaşı, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi), 1897 Teselya Savaşları (Osmanlı Yunan Savaşı) ile ciddi kayıplar yaşadığı gibi uzun süreli savaşlarında yorgunudur. Savaşlar ve kayıplar aynı zamanda bir göç olgusunu ya da sorununu da ortaya çıkardı. 20. yüzyılda da devam eden 1911 Trablusgarp Savaşı (Osmanlı-İtalyan Savaşı) 1912-1913 Balkan Savaşı, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı ve nihayet 1919-1922 Kurtuluş Savaşı ile imparatorluktan ulus devlete geçilerek Anadolu’da milli bir devlet kurulmuştur. Bu uzun soluklu savaşlar imparatorluğun demografi yapısında önemli değişimlere neden olduğu gibi imparatorluktan ulus devlete geçişin de zeminini oluşturdu. Anadolu’da milli bir devletin kurulmasında 19 ve 20. yüzyıldaki savaşlar oldukça önemli ve özel bir yere sahiptir.

19. yüzyılda dünya genelinde değişime neden olan en önemli gelişme hiç şüphesiz ki kapitalizmin gelişmesi daha doğrusu emperyalizme dönüşmesidir. “Teknolojik gelişmelerin kitlesel ve hızlı üretim sağlaması, merkantilizm ve emperyalizm düşüncesiyle birleşmesi burjuvaziyi ekonomik yönden tarihte benzeri olmayan bir şekilde güçlendirmiştir. Daha fazla kazanma isteğinde olan burjuvazinin daha fazla üretim yapmak için daha fazla hammadde ve emek ile ürettiğini satabileceği yeni Pazar ihtiyacı hisseden burjuvazi bir taraftan da üretim ihtiyaçlarını da karşılayabilecek ekonomik siyasal ve sosyal ortam arayışı içerisine girmiştir.”¹

Serbest piyasa ekonomisinin işlerlik kazanması için ekonomik alanda sadece çeşitli düzenlemeler yapmak yeterli olmayacaktır. Bu ortamda burjuvazi kendisinin daha etkin olacağı yeni siyasal oluşumlar arayacaktır. Kendi mülkünün siyasal patronu olan baron, lord, feodal bey ve kralın etkin olduğu siyasal yapılardan farklı yeni bir siyasal yapı arayışına girmek burjuva için bir varoluş mücadelesi oldu.² Burjuvazinin bu yeni siyasal sistemden öncelikli eklentisi esasında üretim ve pazarlama sürecinin istikrarlı şekilde güvence altına alınmasıdır.³ Bu nedenle burjuva kendisinin etkin olacağı ve menfaatlerini koruyacağı yeni bir siyasal düzen arayışına girdi. Bu yeni siyasal yapı ise ulus devlet oldu.

¹ Selahaddin Bakan, Gökhan Tuncel, “Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerine Etkisi” *Birey ve Toplum, Bahar* 2012, C. 2, S. 3, s. 52.

² Fatih Türe, “Egemenlik Temsili Demokrasi ve Ulus-Devlet”, *Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Yıl 45, S. 518, s. 11-13, s. 11.

³ Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, (Çev. N. Alpay), Metis Yayınları, İstanbul, 2006, s. 28.

Daha başlangıçtan itibaren küresel potansiyel taşıyan sermayenin egemen olduğu bir üretim biçimi olan kapitalizm 1870'lerden başlamak üzere 1914'de kadar geçen ilk evrede finans kapitalin ihracı, hammadde kaynaklarını kontrol etmek, bu amaçla geri kalmış ülkeleri sömürmek yönünde bir değişim içine girerek yoğun bir rekabet ortamına neden olacaktır. Bu süreç ise dünyayı şiddetli bir sömüre paylaşım savaşına sürükleyecektir. 1880'li ve 1890'lı yıllarda tırmanışa geçen İngiliz, Rus ve Fransız sömürgeciliği Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan göçleri artırdığı gibi özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra göçlerin kitlesel hale dönüşmesine neden oldu.⁴ Osmanlı İmparatorluğu da tırmanışa geçen sömürgecilik yarışında kaçınılmaz olarak önemli bir paylaşım sahası oldu. I.Dünya savaşı öncesinde Wilson prensipleri ve özellikle de ulusların kendi kaderini tayin hakkı savunusu ile istikrarlı, güvenli ticaret ve hukuk ile birbirine bağlanmış demokratik bir dünya hedefi egemenlik kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır.⁵ Tarihsel sosyolojik bir kategori olarak ulus devlet, Avrupa'da başlayan merkantalizm politikası ve sömürgeciliğin ortaya çıkardığı ve kapitalizmle birlikte gelişme sürecine giren bir olgudur.⁶ Ulus devlet olgusu tarihsel olarak kapitalizmin siyasi formu olarak konumlanmıştır.⁷

Bu bağlamda 19 yüzyıldaki gelişmeleri değerlendirirken “Şark Meselesi” hatta “Şark Meselesi diplomasisi” ve bunu yarattığı savaşlar ve göçler dikkate alınmalıdır.⁸ 19. yüzyılda uluslararası kapitalizm dünyayı birleştirmek arzusu ile sanayileşme sürecine girmemiş ulusları çeşitli şekillerde bağımlı hale sokmak isterken bir Osmanlı sorunu da ortaya çıkacaktır. Şark Meselesi, “Avrupa sanayileşmesinin uluslararası dengeyi nasıl değiştirdiğinin Osmanlı devletini nasıl çağırdığı kıldığının ve çeşitli çelişik ulusal çıkarların tüm 19 yüzyıl boyunca Osmanlı sahasında nasıl çatıştıklarının hikâyesidir.”⁹

19. yüzyıl aynı zamanda Pan milliyetçi hareketlerin yoğunlaştığı bir dönemdir. Batı'daki ulusal akımlar, Aydınlanma çağına temelde iki kaynaktan beslenerek şekillendi. Bir yandan J. J. Rousseau'nun genel irade kavramı üzerinden ulusların kendi kaderini tayin etmeleri yaklaşımı genişerek Fransız İhtilalı'nın ilan ettiği İnsan ve vatandaşlık Hakları Beyannamesi'nde somutlaştı. Diğer yandan ise, J. G. Herder'in 1770'lerde halkın ruhu (volkgeist) kavra-

⁴ Selim Deringil, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi (Ayrı Basım), İstanbul, 1991, s. 435-437.

⁵ Bakan, *a.g.e.*, s. 55.

⁶ Bakan, *a.g.e.*, s. 56.

⁷ Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sisetmi I*, (Çev. L. Boyacı), İstanbul, 2010, s.143.

⁸ Taner Timur, “19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Tarihinde Göç Olgusu”, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2007, S. 165, s. 26-35, s. 33; Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923: Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, (Çev. İdil Eser), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 175-185.

⁹ Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, Hil Yayınları, İstanbul, 1994, s. 19.

mından hareketle dil üzerinde yoğunlaşan bir vurgu ile ulusal hareketlere farklı bir boyut kazandırılıyordu.¹⁰ 18. yüzyılda egemenlikten yoksun olan başta İtalya ve Almanya olmak üzere pek çok ülke bu ilkeleri bayraklaştırarak birliklerini tamamlamak için mücadeleye koyuldular. Genel olarak siyasal, ekonomik ve sosyal bir form olarak tanımlanan kapitalizm dar anlamda ise bir üretim rejimi olarak tanımlanır. Pek çok olgu ile ilişkilendirilen kapitalizm 19. yüzyılda modern devletin, ulus-devletin oluşumunu hazırlayan etkenler sıralanırken de oldukça özel bir yere sahip oldu.¹¹ 19. yüzyıl'da kapitalizmin emperyalizme dönüşmesi ile ulusal hareketler de ikinci bir döneme girerek anlamlarını ve işlevlerini değiştirerek “uygarlaştırıcı görev formülü” halinde Batı yayılma siyasetine zemin hazırlamak için de kullanılmıştır. Bu ikinci dönemde ulusala hareketler “ilerici niteliklerini itibarlarını tamamen”¹² kaybetmişlerdir.

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı bu genel tablo içinde değerlendirilmelidir. Nitekim Rusya'da gelişen ve bu yüzyılda yükselişe geçen, Rus-Slav milliyetçiliği bu savaşın itici gücü oldu. Rusya'nın Sırbistan, Karadağ, Romanya ve Bulgaristan gibi “kardeş” topluluklar üzerinden slav birliğini sağlama isteği iki ülkeyi kaçınılmaz olarak savaşa sürükleyecektir. 1826'da Slovak yazar Herkel tarafında gündeme gelen ve kültürel bir özellik gösteren Panslavist akım Kırım Savaşı'nın ardından büyük bir ivme kazandı. Giderek Slav halklarının büyük bir devlet halinde birleşmeleri düşüncesini ifade etmeye başladı.¹³ Bu yaklaşıma göre, “Batı Avrupa'nın sükûnetli tavrı aldatıcı bir sessizlik olup, bu durumdan insanlığı kurtuluşa erdirecek olan yegâne devlet Ruslardır.”¹⁴ Zamanla Slavyanofil felsefenin de temelini oluşturan ve ağırlıklı olarak kültürel paylaşımına dayanan bu yaklaşım, bir ideoloji haline gelmeye başlayarak Rus yetkililer tarafından emperyal istekler için kullanacak bu da durumu siyasallaştıracaktır. Böylece gelinen noktada hedef, tüm Slavların Rus hegemonyası altında toplanarak Ruslaştırılması oldu. Özellikle Kırım Savaşı sonrasındaki hayal kırıklığı Türk ve Avrupa karşıtlığının Rus aydınları arasında yükselmeye neden oldu.¹⁵ Rus tarihçi Pogodin sözcülüğünde gelişen bu daha siya-

¹⁰ Umut Özkırmımlı, *Milliyetçilik Kuramları*, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2015, s. 28-67.

¹¹ Erdem Özlük Fazlı Doğan, “Egemenlik Devlet ve Kapitalizm: Bermuda Şeytan Üçgeni” *Türk Sosyal Bilimler Derneği, 11. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, Ankara, 2009; Michel Beaud, *Kapitalizm Tarihi*, Ankara, Dost Kitapevi, 2003, s. 51.

¹² Taner Timur, *Osmanlı Çalışmaları, İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, V Yayınları, Ankara, 1989, s. 5-7.

¹³ Akdes Nimet Kurat “Panslavizm”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi (DTCF)*, Ankara, 1953, C. 2/4, s. 241-243.

¹⁴ Kurat, *a.g.m.*, s. 252.

¹⁵ “Kırım Savaşı'ndan batının desteğiyle Osmanlı'nın galip gelmesi ve Rus Çarlığı'nın hem savaşta hem de diplomaside kayıplar vermesi bundan öte kayıpların sancısının uzun süre hissedilmesi, Türklere karşı

sallaşmış olan akım, İstanbul merkezli bir slav devleti kurma hayalini artarak devam ettirmiş hatta bunun sağlamak için bir eylem planı dahi ortaya koymuştur: Türkler Avrupa'dan kovulmalıdır, Slavlar mutlaka Türk ve diğer milletlerin hâkimiyetinden kurtarılmalıdır; Rusya Avrupa'da üstün bir duruma çıkarılmalıdır.¹⁶

Ruslarla hem Kafkasya hem de Balkanlarda yapılan mücadelenin mağlubiyet ile sonuçlanmasından sonra imzalanan Yeşilköy ve Berlin Antlaşmaları ile Osmanlı Devleti büyük bir toprak kaybına uğradığı gibi bunların yarattığı etkilere de maruz kaldı. Berlin Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin uluslararası alanda Avrupa devletleri tarafından yalnız bırakıldığını da gösteriyordu. İngiltere, imparatorluğun toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçerek Rus yayılmasına karşı Kıbrıs Adası'na yerleşmişti.¹⁷ Savaş sonrasında karşılaşılan önemli sorunlardan biri de hiç şüphesiz göç oldu. Aslında Osmanlı yetkilileri 1857'den sonra göçü özendirici pek çok tedbir almıştı. Bu iskan politikasında “çok pratik, maneviyatın yanı sıra maddiyata da büyük önem veren duygusalıktan uzak bir yaklaşımla uygulandı.¹⁸ Ancak 1877-1878'den sonraki göçlere Kırım Savaşı'ndan öncekilere nazaran daha “askeri” bir yaklaşım sergilenerek iskânlar yapılmıştır. Uzun soluklu savaşlar için potansiyel asker ihtiyacı noktasında nüfuz iskânına özen gösterildi.¹⁹ Göçler, başta demografik olmak üzere sosyo-ekonomik, siyasî ve kültürel olarak önemli değişimlere de zemin hazırladı. J. McCarthy, 93 harbinden sonra 1.253.500 kişinin göç etmek zorunda kaldığını belirtir. Nedim İpek ise, 1.230.000 kişinin göç ettiğini yazar.²⁰

---

olumsuz düşüncelerle yetiştirilen bir nesil ortaya çıkarmıştı. Üstelik XIX. asır Rus Çarlığı'nın yaşadığı diğer asırlardan farklı olarak sanat, bilim ve edebiyatta ilerlemenin asrı olup kendi aralarında rekabet eden ve bir an evvel daha üst statü sahibi olmak isteyen eğitimlilerin dönemi idi. Savaş arzularını savaşta gösterecekleri başarıyla ödül arzulayan binlerce subay bulunmaktaydı. Bu savaş onlar için biçilmiş kaftan olabilir.” Mustafa Öztürk, “93 Harbinde Rus Gazeteciler ve Faaliyetleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2012, S. 27, s. 26; Kezban Acar Kaplan, “Bazı Rus Subay ve Komutanları Günlüklerinde ve Hatıratında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na Dair İzlenimleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2016, C. 31, s. 219-234.

¹⁶ Hans Kohn, *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (Çev. Oktay Güner), Kervan Yayınları, İstanbul, 1983, s. 127-129; Mithat Aydın, “19 Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 15, s. 109-124.

¹⁷ Hakkı Yapıcı, “93 Harbi Sonrasında Yaşanan Göçler ve Neticeleri”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2012, C. 1, s. 182.

¹⁸ Deringil, *a.g.e.*, s. 435.

¹⁹ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 69-70.

²⁰ J. McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, (Çev. Bilge Umar), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 105-106; Nedim İpek, Edirne ve Tuna vilayetlerinde meskun Türklerin 500.000'i 93 Harbi sırasında ya kat olunduğu veya açlıktan ve hastalıktan öldüğünü yaklaşık 1 milyondan fazla kişinin ise göç ettiğini yazar. Nedim İpek,

Yaşanılan bu gelişmeler sonucunda özellikle de İngiltere'nin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya gelişmelerine koşut yeni bir meşruiyet zemini arayışı içine sokacak ve Selim Deringil'in belirttiği gibi, Dünya da varlıklarının meşru olduğunu vurgulamak, imparatorluk yöneticileri için hayati bir mesele²¹ olmuştur.

Göçlerle demografik yapının değişiminin de sağladığı zemin üzerinden II. Abdülhamit, İslamcılık siyasetini geliştirerek bir yandan halka yeni bir sosyal ve dini motivasyon²² kazandırmaya çalışırken diğer yandan da Osmanlı hilafetinin dünya Müslümanları indinde nüfuz aracı olarak kullanılmasını sağlamak istedi. Bu bağlamda itici güç ise, devletin hem maddi hem de manevi açıdan kendisini tehdit altında hissetmesiydi.²³

II. Abdülhamid'in İslamcılığının şekillenmesinde Balkanlar'da ve Kafkasya'da trajik bir şekilde ayrılmak zorunda kalan ve Müslüman Anadolu'dan başka sığınacak yurdu kalmayan göçmenlerin önemli bir yeri oldu. Anadolu'ya gelen bu nüfus II. Abdülhamit'in din temelli "ulusallık" zemin hazırladı. Zira İslamcılık Osmanlıcılığın devamı Türkçülüğün öncülü olarak da değerlendirilebiliyordu. Aslında yapılmak istenen bir bakıma "imparatorluk milliyetçiliği" idi. Zira "Abdülhamid mümkün olduğu kadar karakter ve amaçta birbirine benzeyen ve Hilafet makamını vurgulayan Padişaha sadakatte birleşen Müslümanların oluştuğu homojen bir imparatorluk yaratma uğrunda bilinçli ve kararlı şekilde çabalamaktaydı."²⁴ Bu duruma sınırları gün geçtikçe daralan ve kaybedilen topraklardan etnik kökeni farklı olmakla birlikte Anadolu'ya doğru yapılan yoğun Müslüman göçleri olanak tanıdı. Göç eden insanlar için Anadolu yeni vatandır.

Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 40-41. Bkz. Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, C. 3.

²¹ II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde devletin meşruiyet zeminini yeni bir temele oturtmak gerekmiştir. 1877-78 Osmanlı Rus savaşından sonra gayrimüslim tebaasının çoğunluğunu yitiren Osmanlı devleti, Tanzimat devrine oranla daha açıkça ifade edilen bir İslami kimlik kazanmış, bu da geleneklerin yeniden düzenlenmesini gündeme getirmiştir. Hilafet kurumunun Osmanlı dışındaki Müslümanlara seslenir bir hale gelmesine aktif bir politika olarak çalışılmış, Osmanlı hilafet geleneği yeniden icat edilmiştir. Selim Deringil, *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 29-47.

²² Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamit ve İslam Birliği*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1992, s. 177-189.

²³ Selim Deringil, Panislamizm'i şu şekilde değerlendirir: "Osmanlı hilafetine dış dünyada nüfuz temin edici her türlü politikadan oluşan uygulamaların tümüdür. Bu nedenle de dünyadaki diğer "pan" hareketler çerçevesinde değerlendirilmelidir." Ancak Deringil gider pan hareketlerle Panislamcılığın önemli bir farkının olduğuna bunun da İslamcılığın yayılmacı ve saldırgan değil savunmaya yönelik bir politika olması olduğunu yazar. Panislamizm, meşru varlığını giderek tehlikede gören bir istihbarat örgütlerinin yarattığı bir yoldur. Deringil, *a.g.e*, s. 30.

²⁴ Deringil, *a.g.e*, s. 90-96.

Genel hatlarıyla bir ülkenin sınırlarını ifade eden vatan kavramının ortaya çıkışında ya da milliyetçi düşünce ve yaklaşımların gelişiminde savaşlar son derece etkilidir. Dünya’da imparatorluktan ulus devletlere geçişte etkili olduğu gibi Türk milliyetçiliğinin gelişimi bağlamında da savaşlar son derece etkili oldu. Bu noktada 93 Harbi aslında bir başlangıç ya da denilebilir ki ilk büyük şoktur. Aynı zamanda Balkan Savaşları sonrasında gelişecek olan milli kimlik inşası sürecinin de zihinsel olarak hazırlayıcısıdır.

“Savaş savaşın türleri ve içeriği etnik bilinçlenme ile milletleşmenin bağımsız değişkenleridir. Küçük çaplı ve modern öncesi dönemin savaşlar “milli bilincin gelişimi için ihtiyaç duyulan sembollerden yoksundur. Güçlü yatay ilişkiler ancak daha büyük seferberlik sonucunda ortaya çıkar. Böylece o zamana kadar siyasi sistemin dışınsa tutulan alt sınıflar savaş sırasında bilinçlenir ve milletin öznesi haline gelir. Etnik bilinç ve etnik sembolleri ancak uzun süreli yahut topyekûn savaşlar güçlendirebilir. Bu türden savaşlar cephe ile cephe gerisini birleştirerek katılımcıların sayısında hızlı artışa yol açar. Veya askere katılım oranının artmasına sebep olur.”²⁵ Büyük seferberlik dönemleri toplumu topyekûn harekete geçirerek dayanışmayı, birleşmeyi beraberinde mensubu olduğu gruba bağlılığı geliştirir. Cephe gerisindeki halk da savaşın getirdiği yükümlülükler nedeniyle cephedekilerin kader ortağı olur. Aslında uzun süreli seferberlik ve savaş dönemleri, “farklı dini ve etnik kökene mensup olanlar arasındaki rekabet aynı din ve etnik kökene mensup olanlar arasında bir dayanışma ve hareketlilik meydana getirerek”²⁶ etnik farkındalığı artırır, “biz ve “öteki”nin inşa edilmesi için uygun zemini hazırlar.

Osmanlı’nın son döneminde uzun soluklu savaşlarda rakip, düşman Rusya’dır. Bu hem bir olumuz Rus, Moskof algısının oluşmasına zemin hazırladığı gibi tüm toplumu etkileyen bu savaşlar milletleşme ve milli devlet süreçlerinin belirleyicisi olmuştur. Savaşın toplumsal dayanışma ve hareketliliği sağlamasına milletleşmede mühim rol oynamasına etki eden üç yol bulunmaktadır. Savaşın kutsanması, kitle seferberliğinin teşviki tarihin ve vatanın yeniden tanımlanması.²⁷

19.ve 20. yüzyıldaki savaşlar imparatorlukta büyük toprak kayıplarına sebep olduğu gibi ana hatlarıyla belirttiğimiz yukarıdaki gelişmeler de ortam hazırladı. 93 Harbi’nin de dahil olduğu uzun soluklu savaşlar sonundaki kayıplar, daralan sınırlar ve göçler sosyal, siyasal ve ekonomik alanda derin ve sarsıcı etkiler yarattığı gibi vatan neresidir? Sorusunu da gündeme getirdi. Bu süreç vatan algısını etkileyerek yeniden tanımlanmasına neden oldu.

²⁵ Yahya Kemal Taştan, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017, s. 47-48.

²⁶ Taştan, *a.g.e.*, s. 50-53.

²⁷ Taştan, *a.g.e.*, s. 52-53.

1877-1878 savaşı sonrasında özellikle edebi literatüre bakılırsa buradaki örneklerden hareketle diyebiliriz ki vatan algısı kişinin yaşadığı çevreden ülkeye doğru anlam genişlemesine uğramaya başlamıştır. “Hiç şüphesiz kavramın siyasallaşmasında ve kitlelere yayılmasında en mühim rol Namık Kemal’e aittir. Vatanın insan ve toplum hayatının esası olduğunu ileri sürmüş, hubb-i vatan duygusunun herkesten ziyade Osmanlılarda gelişmesi gerektiği savunmuştur. Namık Kemal, söz konusu mefhumu geçmişe ve ortak tarihe referansla yorumlamış, din ü devlet yahut bir başka ifade ile Padişaha duyulan sadakatin vatan ve millete duyulan sadakate dönüştürmeye çalışmıştır.”²⁸ Hiç şüphesiz ki bu yaklaşımın gelişmesinde tanık olduğu ve içinde şekillendiği dönem özellikle de savaşlar etkili olmuştur. 93 Harbi esnasında Midilli’dedir. Mektuplarından anlıyoruz ki savaşın her aşamasını yakından takip etmiştir. Hatta Gazi Osman Paşa için Plevne şarkısı şiirini yazar.

*Plevne’deyiz askeriz şanlıyız
Demir vücutluyuz ateş kanlıyız
Çatal yürekliyiz çifte canlıyız
Hem Osman Paşalı hem Osmanlıyız.*²⁹

Namık Kemal “çökmekte olan bir devletin ve çöküş içindeki bir medeniyetin” mensubu olarak Osmanlıcılığı bir çare, kurtuluş yolu olarak görüyordu. “Vatanları ve menfaatleri bir olan vatandaşlar arasında fikir birliği olması gerektiğine inanır ve bunun çarelerini arar. Bu çarelerin başında tarihte birlik fikrini işlemek ve okuyucuya bunu bir timsal hüviyetinde kabul ettirmek gelir.”³⁰ Namık Kemal, yaşanan gelişmeler karşısında birlik olmaya vurgu yapar onun vatan anlayışı temelde birlik olmayı gerektirir. Bu durum özellikle savaşlar nedeniyle daha yoğun bir şekilde vurgulanır. Özellikle 93 Harbi sonrasındaki şiir ve yazılarında bu durum belirgin olarak kendini gösterir. Bu bağlamda da tarihin ideolojik kullanımını Namık Kemal’de görmemiz mümkündür. Zira Fransız Romantiklerinden tarihçi ve siyasetçi Guizot fazlasıyla etkilendiği isimdir. “Namık Kemal, tıpkı Avrupalı romantikler gibi tarihi millileştirme çabası içine girer. Vatan aşkını esas alan Michelet gibi Namık Kemal’in de hareket noktası vatandır.”³¹

²⁸ Taştan, *a.g.e.*, s. 156.

²⁹ *Namık Kemal’in Hususi Mektupları-II, (İstanbul ve Midilli Mektupları-I)*, (Haz. Fevziye Abdullah Tansel), TTK Yayınları, Ankara, 1969, s. 158-159.

³⁰ İbrahim Şirin, “Namık Kemal’in Tarih, Toplum ve İnsan Anlayışı”, *Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Tekirdağ, 2010, C. 2, s. 983.

³¹ Şirin, *a.g.e.*, s. 985

Namık Kemal'in vatan algısını ve anlayışını etkileyen en önemli gelişmelerden biri de öncesi ve sonrası ile 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı olmuştur. 93 Harbi'nin mağlubiyeti karşısında derinden etkilenir. Şair arkadaşı Hikmet ile birlikte kaleme aldığı "Vatan Şarkısı" şiiri bu etkiyi açıkça gösterir. Şiir birlik olmak ve toplumsal özgüvenin yeniden tesisi noktasında tarihin nasıl kullanıldığını da gösterir.

*Osmanlı adı her duyana lerze-resandır
Ecdadımızın heybeti ma'ru-icihandır.
Fıtrat değişir sanma bu kan yine o kandır
Gavgada şehadetle bütün kam alırsız biz
Osmanlılarız can veririz nam alırsız biz*³²

Namık Kemal'e kadar vatan, toprak parçası içinde doğulan yer şeklinde algılanırken ona yeni bir anlam vererek "içtimai, birlik, coğrafi birlik"³³ üzerinde bir vatan ideali yaratan Namık Kemal oldu. Savaşın yarattığı travma savaş sonrasındaki edebi ürünlere özellikle de şiire yansımıştır. Namık Kemal, "Hilal-i Osmani", "Bir Muhacir Kızın İstimdadı", "Vaveyla" ve "Vatan Mersiyesi" şiirlerini yazar.

*Vatanın bağına düşman dayamış hançerini,
Yoğmuş kurtaracak bahtı kara maderini*

Savaşın mağlubiyetle sonuçlanmasının ve vatani kaybetmenin acısı bu dizelere yansır.³⁴ Ancak diğer taraftan vatani kurtaracak bir kahraman inancı ya da beklentisi de öne çıkarılır. Zira Namık Kemal, böylesi bir ortamda vatana hizmeti en önemli kutsal görev olarak değerlendirir.

*Felek her türlü esbab-ı cefasın toplasın gelsin
Dönersem kahbeyim millet yolunda bir azimetten*³⁵

1877-1878 savaşına tanık olan Çıldırılı Aşık Şenlik de meşhur, 93 Koçaklaması'nda mağlubiyetin açısını ortaya koyduğu gibi vatanın düşmana terk edilmemesi, mücadele edilmesi gerektiği belirtilir. Vatanın korunması ve düş-

³² Ali Ekrem Bolayır'ın *Hatıraları*, (Haz. Metin Kayahan Özgül), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 112-116.

³³ Şirin, *a.g.e.*, s. 985.

³⁴ Ali Ekrem Bolayır, hatıralarında Ayastefanos antlaşması imzalandığında Namık Kemal'in kendisini hiç olmadığı kadar kötü hissettiğini adeta kendini kaybedercesine vatan için endişeli olduğunu ve sürekli olarak "ah vatan ah mübarek vatan sen gittin mi sen öldün mü lanet bizlere lanet bizlere" diyerek üzüldüğünü belirtir. Bolayır, *a.g.e.*, s. 112-116.

³⁵ Önder Göçkün, "Namık Kemal'de Tarih Sevgisi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 1987, S. 2, s. 31.

mana bırakılmamamsı, intikamın alınması ana konular olarak karşımıza çıkar. Mağlubiyet çok ağır gelmiştir. Ancak mücadeleden de vazgeçilmemelidir. Vatan kanın son damlasına kadar korunmalıdır.

*Ehli İslam olan işitsin bilsin
Can sağiken yurt vermeniz düşmana
İsterse Uruset ne ki var gelsin
Can sağiken yurt vermeniz düşmana*³⁶

Kars ve civarında yaşanan gelişmelere tanık olan aşıkların hemen tamamı eserlerinde savaşın yarattığı travmayı ortaya koyar. Her kayıp adeta bedenden koparılan bir parça gibi algılanarak ağıt yakılarak yaşanan acı dile getirilmeye çalışılır. Kağızman ve Ardahan Ağıtları veyahut Çıldır Aşık Şenlik'in "Çıldır-Ardahan Kavgası Destanı" ³⁷ bu örneklerdendir. İşgaller sırasında yaşanan olaylar, yerlerin de ve yurtlarından ayrılmak zorunda kalan muhacirler, onların içler acısı durumu eserlerin ortak konusudur. Ardahan Ağıtı'nda "Sultan Hamid bizzat gafletten uyan/Satıldı vilayet ayan beyan" Padişaha seslenerek ondan çare aranırken aynı zamanda hakikati görmesi de arzu edilir. Batum Kavgası Destanı'nda ise, üst düzey bazı yöneticiler hain olarak gösterilir. Aslında Padişahın gaflet içinde olmasının nedeni aslında bu kesimden kaynaklanmaktadır.

*"Şirin Ardahan'ı bendetti takdir.
Satan vezirlerin imanı yoktur.*

*İçinde kıymetli eşyası çoktur.
Devletin çok hain vüzerası var"*³⁸

Fahrettin Kırzioğlu'nun derlemiş olduğu bölgedeki aşıkların 93 harbi esnasında ve sonrasında yazmış oldukları eserlerine bakıldığında yaşananlar için sıklıkla kullanılan ifade, başa gelenin bir "kara yazı" olması, yaşananlardan "utanç duyulması", "lekelenmiş olunması" ve "lekenin çaresinin ne olduğu" gibi ifadelerin yoğun olarak kullanıldığını görürüz. Bu ifadeler Balkan Savaşlarında da karşımıza çıkacak hatta dönemin baskın söylemler arasında olacaktır.

*Batumun askeri ataşlar saçar
Urumeli askeri hep korkar kaçar
Ardaha'nın önü bir ulu yazı*

*Zeybekler Moskof'un kanını içer
Böyle bir lekenin ne çaresi var*

³⁶ Fahrettin Kırzioğlu, *Edebiyatımızda Kars II*, Işıl Matbaası, İstanbul, 1958, s. 21, Ayrıca bkz. Ensar Arslan, *Çıldır Aşık Şenlik*, Dicle Üniversitesi Yayınları, Dicle, 1992; *Çıldır Aşık Şenlik Bibliyografyası*, Haz. Ali Berat Alptekin, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 25-38.

³⁷ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 26-27.

³⁸ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 29-31.

*Haktan idi bize bu kara yazı*³⁹

Kahramanlıklar da 93 Harbi'ne ait aşık edebiyatının önemli konularından biridir. Türk askerinin düşman karşısındaki yılmaz tavrı, verdiği mücadele adeta taçlandırılır. Türk askeri için “aslan, kurt, şahin” benzetmeleri kullanılır. Verilen mücadele ise “din ve vatan”⁴⁰ uğrunadır. “Nazlı Yurda el uzatan Moskof” için ise, “küffar, yılan, hain, karga, alçak soyu, hınzır”⁴¹ benzetmeleri yapılır. Bu eserlerin tamamı, “halkın millî ve manevi duygularının diri kalmasını, duygu, düşünce ve eylemde birlik, bütünlük içinde olması”⁴² üzerinde etkili olmuştur.

Aynı edebiyatta doğunun başına gelenler karşısında yönetime duyulan tepkinin de örneklerini görmek mümkündür. Kars Sancağı Temyiz Meclisi Mumeyyizlerinden olan Rifat Efendi (?-1895) Kars'ın Ruslara bırakılması üzerine yazdığı mersiyede Osmanlı'nın doğuya nasıl ilgisiz kaldığını şöyle anlatır:

*“Garb-ı kurtarmak icun noksan- ı tedbir ile
Akd-i sulh etdik de gitti Kal'a-i Hassan-i Kars”*⁴³

Yaklaşık 40 yıl sürecek olan esaret yılları halk arasında karagünler olarak değerlendirilmiş aslında bu ifade de yaşananların ağırlığını ve toplumsal hafızada nasıl derin bir iz bıraktığını gösterir. Bu süreçte Ruslar tarafından pek çok aile Sibiryaya sürgüne gönderildiği gibi Balkanlarda olduğu gibi kars'tan da pek çok kişi göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durumda yöneticilere karşı tepkinin gelişmesinde etkili oldu. Zira 93 Kars Muhacirlerinde bir kadının dizeleri son derece etkileyicidir:

*“ Ne yatarsın böyle gafletten uyan
Bu islere aşına ol Padişahım.
Birkaç rical ile Valide Sultan
Kafir muinidir bil Padişahım.*

*Bir haberin var mı Kars'ın halinden
İçinde kalmadı kızdan, gelinden*

³⁹ Kırzioğlu, a.g.e, s. 30.

⁴⁰ Kırzioğlu, a.g.e, s. 36-39.

⁴¹ Arslan, a.g.e, s.166, 172-176; Kırzioğlu, a.g.e., s.36-41; Aynur Aktaş, “Aşık Şenlik, Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi”, Prof. Dr. Umay Günay Armağanı, Ankara 1996, s.235-246.

⁴² Cengiz Gökşen, “Aşık Şenlik'in Kars'ın İşgal Yıllarında Söylediği Koçaklama ve Destanların Halk Üzerindeki Etkisi”, *Uluslar arası Türkçe Edebiyat Kültür Dergisi*, Sayı: 1/3 2012 , s 118-135; Naile Asker, “Güney Kafkasya'da ve Azerbaycan'daki Yazılı ve Sözlü kaynaklarda Aşık Şenlik”, *TÜRÜK Uluslar arası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları dergisi* 2016, Yıl: 4, Sayı:7, s.118-126.

⁴³ Mithat Durmuş, “Kars Halk Ozanlarının Şiirlerinde Osmanlı Algısı”, *Kaşgar'dan Endülüs'e Türk-İslam Şehirleri Sempozyumu* (Kars Şehrengizi) 29-30-31 Ekim, Kars 2011, s.4

*Alalım bu Kars'ı küffar elinden
Dini bütün vezir sal Padişahım.*

*Üç kız idik bir araya derildik
Her birimiz Ardahan'da vurulduk
Gece gündüz kementlere sarıldık
Yurt bizimdir imdat kıl Padişahım.*

*Bizler de bilmedik ne idi kusur
Kız, gelin kalmadı hep oldu yesir
Hayıftır düşmanda kalmasın (y)esir
İslam elden gitti bil Padişahım.*

*Girdi kafir etrafını gezdirir
Evler yağma eder, candan bezdirir
Baslar defter eder, nüfus yazdırır
Din bizimdir imdad kıl Padişahım.*

*Yiğitler var düşmanları paralar
Din-i Muhammed'e meydan aralar
Yarın Mahşer günü senden sorarlar
Bunların hesbın ver Padişahım.*

*Çar köşeye fermanların dağılsın
Buna bir tedbir kıl, derman bulunsun
Şehidlerin aman kanı alınsın
Ölke elden gitti bil Padişahım.*

(...)

*Eleşgert, Ardahan, Çıldır, Bayazıt
Yaktı hastahanayı ol hain pelid
Söyleyemem ismini ey Sultan Hamid
Ahfadın alırlar, ver Padişahım.”⁴⁴*

Savaşın tanıklarında Muallim Naci, Şerare'deki gazelinde “Baha İçinde Hazan Yahut Ye's-i Muhaceret'te”⁴⁵ vatanı kaybetmiş olmanın açısına değinir: “Misafirim vatanın bir harabezarında” Abdülhak Hamit Tarhan da hem

⁴⁴ Durmuş, *a.g.e.*, s. 6.

⁴⁵ Abdülkadir Hayber, Hüseyin Özbay, *Muallim Naci'nin Şiirleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 94-95; Türker Acaroğlu, “93 Harbi ve Edebiyatımız”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, 1941, C. 17, S. 97-102, s. 440.

şiiirlerinde hem de piyeslerinde savaşıin ve kayıpların yarattığı acı, travma ve değişen vatan algısı, vatana duyulan sevgiyi ön plana çıkarır.⁴⁶

Muallim Feyzi, İttihad gazetesinde Osmanlıların “Ulu Şanıını Mübeyyin Güfte” isimli şiirini 1877’de yayınladı. Şiir yayınlanırken “fuzula ve şuarâ-yı asırdan faziletli Feyzi Efendi’nin nazımetmiş olduğu vatan şarkısıdır ki hissiyat-ı osmaniye yi hakikaten münbesit eder. Asar-ı nefiseden olduğu için mal’ memnûniye dercedildi” şeklinde takdim edildi. Özellikle Balkanlar’daki ordunun şanı ve şerefini yüceltmek amacıyla kaleme alınmıştır. Kayıplar büyük olsa da ordu her şeyi göze alarak düşman ile mücadele etmiştir.⁴⁷ Süleyman Nazif de savaştan yıllar sonra “Cenk Türküsü” isimli şiirinde savaşıin içinde yetişen bir kuşağın temsilcisi olarak Türk ordusunun kahramanlığını ele aldığı gibi vatan sevgisi ve cesaretin ve inancın kaybedilmemesi vurgusunu yapar. Aynı şekilde tarih bu dizelerde de karşımız güç alınacak bir öğe olarak ele alınır.⁴⁸

Eski Zağra Müftüsü Raci Efendi,⁴⁹ Mehmet Arif Bey,⁵⁰ Gazi Osman Paşa⁵¹ savaştta bulunmuş ve bu savaştta gördüklerini hatıralarında nakletmişlerdir. Ahmet Mithad Efendi, Zübdetül Hakayık’da⁵² savaşı daha doğrusu bir bozgunun tarihini en canlı şekilde ele alırlar. Benzer şekilde Ahmet Hikmet Müftüoğlu, “Turhan nasıl Çıldırdı” hikâyesinde 93 harbini arka plan olarak ele alırken, babası Plevne’de şehir düştükten sonra ailesi ile birlikte Manastır’dan İstanbul’a göç eden Cenap Şahabettin Bulgaristan’a yaptığı bir gezide yıllar sonrasında dahi o günkü acıyı hissettiğini nakleder.⁵³ Bu durum aslında savaşıin toplumsal hafızada bıraktığı derin izi de kanıttır.

Vatanın kaybına karşı acı, üzüntü, kabullenemem durumu, vatanın düşmana bırakılmaması arzusu, intikam vatana hizmet etmek, vatan için can ve malın fedası savaş sonrasında bu bağlamdaki ürünlerine hâkim duygudur. Savaş sonrasında edebi ürünleri aynı zamanda vatan konusunda belli bir farkındalığın ve hassasiyetin gelişmesine de zemin hazırladı. Özellikle vatana,

⁴⁶ İnci Enginün, *Abdülhak Hamid Tarhan’ın Bütün Şiirleri* 3, Dergah Yayınları, İstanbul, 1991.

⁴⁷ Acaroğlu, *a.g.e.*, s. 441.

⁴⁸ Ali Canip Yöntem, *Türk Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul, 1931, s. 203.

⁴⁹ Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları Tarihçe-i Vak’a-i Zağra*, (Haz. Ertuğrul Düzdağ), Tercümen 1001 Temel Eser Serisi, Kervan Kitapçılık, İstanbul.

⁵⁰ Mehmet Arif Bey, *93 Moskof Harbi ve Başımıza Gelenler*, Kılıç Kitapevi, Ankara, 1974.

⁵¹ *Gazi Osman Paşa ve Plevne Savunması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

⁵² Zübdetü’l Hakayık: 93 Harbi’nin Arka Planı Harbin Zuhuru ve Neticeleri Üzerine Diplomatik Yazışmalar, (Haz. Ömer Faruk Can), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015; Ömer Faruk Can, “Zübdet’ül Hakayık Neyi Anlatır: Saray ve 93 Harbi”, *Osmanlı’da Yönetim ve Savaş*, Mahya Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 237-250.

⁵³ Acar, *a.g.e.*, s. 444.

tarihe, şanlı geçmişe yapılan vurgu kolektif belleğin oluşumuna hizmet etti.⁵⁴ 93 harbine dair kahramanlık anlatıları, savaşın kutsanması ve milli kimlik inşası çerçevesinde oldukça önemlidir. Mağlubiyet ağır etkisi bu kahramanlık hikayeleri üzerinde bir nebze de olsa telafi edilmeye çalışıldığı gibi vatanın korunması için topluma özgüven takviyesi sağlamıştır. Plevne destanları ve marşları oldukça önemli ve özel bir yere sahiptir. Balkanlar'da verilen bu büyük mücadele edebi üretimle destanlaşmış, kolektif bellek inşasının önemli bir unsuru olmuştur. Vatanın kaybedilmemesi için verilen insanüstü mücadele gelecek kuşaklara da aktarılmıştır.⁵⁵

Toplumsal hafızanın oluşumunda ve aktarımında önemli sözlü kaynaklardan olan halk türküleri de savaş pek çok farklı boyuttan ele alınmasını sağlamıştır. Özellikle göç bu esnada yaşananlar, parçalanayan hayatlar oldukça canlı bir şekilde Türkülere yansımıştır. Bir Erzurum türküsü olan Muhacirlik Türküsü buna örnektir: “Muhacirlik yeni bükdü belimi/Kafir ursu bombardıman ediyor evimi”⁵⁶

Savaşların etkisi, özellikle de vatanın kaybedilmesi sonrasında yaşananlar Bulgaristan Türk Edebiyatına da yansır. Özellikle Osman Paşa ile ilgili şiir ve destanlarda kahramanlık, vatanın korunması ve bu uğurda girilen kutlu mücadeleye değinilir.

*Tuna Nehri akar gider/etrafinı yıkar gider/
Osman Paşanın askeri/Düşmanları kırar gider.*

Konu ile ilgili şiirlerde özellikle Ruslarla birlikte Bulgarlar da zalim, hunhar, katil ve düşman olarak tanımlanır.⁵⁷ Zağra Müftüsü Hüseyin Raci Efendi'nin anılarında özellikle Bulgarların Müslümanlara yapmış olduğu katlim çok çarpıcı bir şekilde dile getirilir.⁵⁸ Kayıplar, göç bu esnada yaşananlar oldukça canlı ve etkileyici bir şekilde eserlere yansır.

⁵⁴ Fatma Ahsen Turan, “Toplumsal Bellekte ve Sözlü Şiir Geleneğinde Plevne Harbi ve Gazi Osman Paşa”, *IJOESS*, Eylül 2015, S. 6, s. 21-38.

⁵⁵ Mehmet Çavuş, “1877-1878 Rus-Türk Savaşı ve Aşık Hıfzı'nın Plevne Destanı”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Ocak 1997, S. 121, s. 54-61; Dursun Yaşa, *Kahramanlı Şiirlerimizden Bir Demet*, Ankara, (y.t), s. 30-31, 54-55; Mehmet Naci Önal, *Plevne Türküleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2011; Ali Osman Öztürk, *Türk Halk Türküleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998, s. 101-105.

⁵⁶ Nabi Belekoğlu, *Erzurum Türküleri*, Kemal Matbaası, Adana, 1971, s. 28-32.

⁵⁷ *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 8, Bulgaristan Türk Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 49-52; 179-181; Ayrıca bkz. *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 7, Makedonya Türk Edebiyatı ve Yugoslavya (Kosova) Türk Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 115-116, 139, 141.

⁵⁸ Hüseyin Raci Efendi, *a.g.e.*, s. 169.

Savaş sonrasında edebi üretiminde bir Rus imajı da yaratılmış bilinçlere yerleştirmiştir. Edebi literatürde Ruslar için kullanılan ifadeler de son derece önemlidir. Mesela Aşık Şenlik'in şiirlerinde Rusya, "Orman Yabanisi Balıkçı nesli" "Küffar" "Zalim" olarak öne çıkar. Aşık Hıfzının Plevne Destanı, "Kana Doymayan Hunhar", "Uğursuz"⁵⁹ ifadeleri ile tasvir edilir. İlginç bir yaklaşımda Süleyman Nazif'te karşımıza çıkar: "Amansız düşman, hain, Mosko'un barışı aldatıcı, susuşu ısırtıcı alttan alışı hain, yardımı alçakçadır".⁶⁰ Benzer bir imajı Mehmet Akif de görmek de mümkündür. Ona göre Ruslar, barbar ve kana susamış muhteris ve zalim bir millettir.⁶¹ Zira Ayastefanos'a (Yeşilköy) gelmiş olan Rusların savaşta kaybettikleri askerleri için 1895'te inşa ettikleri abide pek çok kişi gibi Mehmet Akifi de derinden etkilemiştir. Rus ve Moskof, Akif'de savaşın yıkıcı etkisine tanık olan pek çok çocuk gibi vahşi ve barbar imajını oluşturmuştur.⁶²

Falih Rıfı Atay'ın, bizim nesil gözünü bir Moskof belası içinde açtı. Düşman demek bizim için Moskof'tu"⁶³ kendi kuşağındaki algıya ışık tutar. Bu yaklaşım Cumhuriyet dönemi şiirine de yansyacaktı. Halil Soyuer'in Moskof Dense şiirinde kullandığı ifadeler oldukça etkileyicidir.

*"Moskof dense şaha kalkar hıncımız
Moskof dense hasta kalkar döşekten
Moskof dense dağlar hırstan sallanır
Moskof dense kılıç kınından sıyrılır."*⁶⁴

Dönem basınına da doğal olarak savaş ve etkileri yansımıştır. Özellikle Basiret gazetesi çok yoğun bir şekilde savaşı, göçü ve göçmenlerin durumu ile ilgili haberler yapar. Göçmenler için bazı yardım kampanyaları düzenler. Muhacirlerin durumunu okurlarına aktaran gazete "...bu biçareler İstanbul'a tebdil-i abu hava yahut esamisi malum olan mesirelere tenezzüh veya tiyatrolarda zuhurilerde İstanbullular gibi gönül oyalamak için gelmeyüb XIX Asrın

⁵⁹ Mehmet Çavuş, a.g.e., s. 54-61.

⁶⁰ Süleyman Nazif, *Malta Geceleri Fırâk-ı Irak ve Galiçya*, (Haz. İhsan Erzi), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979, s. 78-80.

⁶¹ Selahattin Çitçi, "Mehmet Akif'in Eserlerinde Rusya ve Ruslar", *Turkish Studies*, Yaz 2010, S. 5/3, s. 941-956.

⁶² Sezai Karakoç, Mehmed Akif, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1996, s. 10-11.

⁶³ Falih Rıfı Atay, *Batış Yılları*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2011.

⁶⁴ Yaşa, a.g.e, s. 110; ayrıca bkz., A. Mecit Canatak, "93 Harbi'nin Cumhuriyet Devri Türk Şiirine Yansımaları", *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu, Bildiriler I*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2007, s. 237-244.

Cengizi olan Moskov zalimlerinin şerrinden hicrete mecbur olmuşlardır”⁶⁵ gibi etkileyici açıklamalar yer verir.

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında ve sonrasında ortaya çıkan edebi literatür, vatan sevgisinin dillendirilmesine imkan verdiği gibi savaşın kutsanması bu çerçevede bir mit inşasına olanak tanıyarak kolektif bellek ve kimlik inşasının önemli enstrümanlarından oldu. Bu literatür yaşanan gelişmeler daha farklı hassa ve milliyetçi duygularla yaklaşacak olan bir kuşağın oluşumuna da zemin hazırladı.

Buradan hareketle sonuç olarak diyebiliriz ki savaşlar özellikle uzun süreli savaşlar ve sonundaki kayıplar yeni toplumsal kimliğin teşekkülünde etkili olmuştur. Peş peşe alınan mağlubiyetler ve toprak kayıpları İmparatorluğun etnik ve dini yapısını hızlı bir şekilde değiştirdi. Özellikle kaybedilen topraklardan yapılan göçler yeni siyasal, sosyal ve ekonomik durumların gelişmesine neden oldu. Bu nedenle de 19. ve 20. Yüzyılda yaşanan bu uzun süreli savaşlar onların ortaya çıkardığı sosyal, siyasal ve ekonomik değişimler sonucunda kuşağın vatan algısı da değişmiştir. Hatta bu kuşak Balkan Savaşları'nın sonuna kadar “Vatan Neresidir” sorusunu sormak zorunda kalmıştır. Bu kuşağın vatan algısı acı tecrübeler v gelişmelerle defalarca değişmiş ve örselenmiştir. 93 Harbinden sonraki kayıplarla başlamak üzere özellikle de Balkan Savaşları'ndan sonra savaşlarla şekillenen ve örselenen bu kuşak kendisini Anadolu ile konumlandırmaya çalıştı. Anadolu'nun vatanlaştırılma süreci de 93 Harbi bir başlangıç olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

ACAROĞLU, Türker Acaroğlu, “93 Harbi ve Edebiyatımız”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, 1941, C. 17, S. 97-102, s. 440-444.

AKTAŞ, Aynur, “Aşık Şenlik, Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi”, *Prof. Dr. Umay Günay Armağanı*, Ankara, 1996, s. 235-246.

Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları, (Haz. Metin Kayahan Özgül), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

ANDERSON, Matthew Simith, *Doğu Sorunu 1774-1923: Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, (Çev. İdil Eser), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

ARSLAN, Ensar, *Çıldır Aşık Şenlik*, Dicle Üniversitesi Yayınları, Dicle, 1992.

ASKER, Naile, “Güney Kafkasya’da ve Azerbaycan’daki Yazılı ve Sözlü Kaynaklarda Aşık Şenlik”, *TÜRÜK Uluslar Arası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2016, Yıl 4, S. 7, s. 118-126.

ATAY, Falih Rıfık Atay, *Batış Yılları, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2011.*

⁶⁵ Tarık Özçelik, *Basiret Gazetesi'ne Göre Doksan Üç Harbi'nde İstanbul'da Rumeli Göçmenleri (1877-1878)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1993, s. 31-42.

AYDIN, Mithat, “19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 15, s. 109-124.

BAKAN, Selahaddin -Gökhan Tuncel, “Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerine Etkisi” *Birey ve Toplum*, Bahar 2012, C. 2, S. 3, s. 52.

Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 8, Bulgaristan Türk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 7, Makedonya Türk Edebiyatı ve Yugoslavya (Kosova) Türk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

BEAUD, Michel, *Kapitalizm Tarihi*, Dost Kitapevi, Ankara, 2003.

BELEKOĞLU, Nabi, *Erzurum Türküleri*, Kemal Matbaası, Adana, 1971.

CAN, Ömer Faruk, “Zübdet’ül Hakâyık Neyi Anlatır: Saray ve 93 Harbi”, *Osmanlı’da Yönetim ve Savaş*, Mahya Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 237-250.

CANATAK, A. Mecit , “93 Harbi’nin Cumhuriyet Devri Türk Şiirine Yansımaları”, *Uluslar Arası Türklük Bilgisi Sempozyumu, Bildiriler I*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2007, s. 237-244.

Çıldır Aşık Şenlik Bibliyografyası, (Haz. Ali Berat Alptekin), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

ÇİTÇİ, Selahattin, “Mehmet Akif’in Eserlerinde Rusya ve Ruslar”, *Turkish Studies*, Yaz 2010, S. 5/3, s. 941-956.

DERİNGİL, Selim, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi (Ayrı Basım), İstanbul, 1991.

DERİNGİL, Selim, *Simgeden Millete II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

DURMUŞ, Mithat, “Kars Halk Ozanlarının Şiirlerinde Osmanlı Algısı”, *Kaşgar’dan Endülü’s’e Türk-İslam Şehirleri Sempozyumu (Kars Şehrengizi)* 29-30-31 Ekim, Kars 2011, s. 4-14.

ENGİNÜN, İnci, *Abdülhak Hamid Tarhan’ın Bütün Şiirleri* 3, Dergah Yayınları, İstanbul 1991

ERASLAN, Cezmi, *II. Abdülhamit ve İslam Birliği*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1992.

Gazi Osman Paşa ve Plevne Savunması, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

GÖÇKÜN, Önder, “Namık Kemal’de Tarih Sevgisi”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 2, 1987.

GÖKŞEN, Cengiz, “Aşık Şenlik’in Kars’ın İşgal Yıllarında Söylediği Koçaklama ve Destanların Halk Üzerindeki Etkisi”, *Uluslar Arası Türkçe Edebiyat Kültür Dergisi*, 2012, S. 1/3, s. 118-135.

HAYBER, Abdülkadir; Özbay, Hüseyin, *Muallim Naci’nin Şiirleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.

Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları Tarihçe-i Vak’a-i Zağra*, (Haz. Ertuğrul Düzdağ), Tercümen 1001 Temel Eser Serisi, Kervan Kitapçılık, İstanbul, (y.t).

İPEK, Nedim, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

KAPLAN, Kezban Acar, “Bazı Rus Subay ve Komutanları Günlüklerinde ve Hatıratında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’na Dair İzlenimleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2016, C. 31, s. 219-234.

KARAKOÇ, Sezai, *Mehmet Akif*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1996.

KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Edebiyatımızda Kars II*, Işıl Matbaası, İstanbul, 1958.

KOHN, Hans, *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (Çev. Oktay Güner), Kervan Yayınları, İstanbul, 1983, s. 127-129.

KURAT, Akdes Nimet, “Panslavizm”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi (DTCF)*, II/4, Ankara 1953, s.241-243.

MCCARTHY, J, *Ölüm ve Sürgün*, (Çev. Bilge Umar), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998.

Mehmet Arif Bey, *93 Moskof Harbi ve Başımıza Gelenler*, Kılıç Kitapevi, Ankara, 1974.

Mehmet Çavuş, “1877-1878 Rus-Türk Savaşı ve Aşık Hıfzı’nın Plevne Destanı”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Ocak 1997, S. 121, s. 54-61.

Namık Kemal’in Hususi Mektupları-II, (İstanbul ve Midilli Mektupları-I), (Haz. Fevziye Abdullah Tansel), TTK Yayınları, Ankara, 1969.

ÖNAL, Mehmet Naci, *Plevne Türküleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2011.

ÖZÇELİK, Tarık, *Basiret Gazetesi’ne Göre Doksan Üç Harbi’nde İstanbul’da Rumeli Göçmenleri (1877-1878)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1993.

ÖZKIRIMLI, Umut, *Milliyetçilik Kuramları*, Doğubatu Yayınları, Ankara, 2015.

ÖZLÜK Erdem Fazlı Doğan, “Egemenlik Devlet ve Kapitalizm: Bermuda Şeytan Üçgeni” *Türk Sosyal Bilimler Derneği, 11. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, Ankara, 2009.

ÖZTÜRK, Ali Osman, *Türk Halk Türküleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.

ÖZTÜRK, Mustafa, “93 Harbinde Rus Gazeteciler ve Faaliyetleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2012, S. 27, s. 26-38.

Süleyman Nazif, *Malta Geceleri Frâk-ı Irak ve Galiciya*, (Haz. İhsan Erzi), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979.

ŞİMŞİR, Bilal, *Rumeli’den Türk Göçleri*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, C. 3,

ŞİRİN, İbrahim, “Namık Kemal’in Tarih, Toplum ve İnsan Anlayışı”, *Doğumunun 170. Yılında Uluslar arası Namık Kemal Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Tekirdağ, 2010, C. 2.

TAŞTAN, Yahya Kemal, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2017.

TİMUR, Taner, “19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Tarihinde Göç Olgusu”, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2007, S. 165, s. 26-33.

TİMUR, Taner, *Osmanlı Çalışmaları, İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, V Yayınları, Ankara, 1989.

TİMUR, Taner, *Osmanlı Kimliği*, Hil Yayınları, İstanbul, 1994.

TURAN, Fatma Ahsen, “Toplumsal Bellekte ve Sözlü Şiir Geleneğinde Plevne Harbi ve Gazi Osman Paşa”, *IJOESS*, Eylül 2015, S. 6, s. 21-38.

TÜRE, Fatih, “Egemenlik Temsili Demokrasi ve Ulus-Devlet”, *Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Yıl 45, S. 518, s. 11-13.

WALLERSTEIN, İmmanuel, *Tarihsel Kapitalizm*, (Çev. N. Alpay), Metis Yayınları, İstanbul, 2006.

WALLERSTEIN, İmmanuel, *Modern Dünya Sistemi I*, (Çev. L Boyacı), İstanbul, 2010.

YAPICI, Hakkı, “93 Harbi Sonrasında Yaşanan Göçler ve Neticeleri”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, I, 2012, s. 182-189.

YAŞA, Dursun, *Kahramanlı Şiirlerimizden Bir Demet*, Ankara, (y.t).

YÖNTEM, Ali Canip, *Türk Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul, 1931.

Zübdetü'l Hakayık: 93 Harbi'nin Arka Planı Harbin Zuhuru ve Neticeleri Üzerine Diplomatik Yazışmalar, (Haz. Ömer Faruk Can), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.